

ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΔΥΣΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

East and West in the Work of Photios the Great Patriarch of Constantinople

Soultana D. Lamprou

DOI: 10.17846/CL.2016.9.1.11-28

Abstract: LAMPROU, Soultana D. *East and West in the Work of Photios the Great Patriarch of Constantinople*. The unstable circumstances in Byzantium due to the differences between the ecclesiastical and political powers and the immediate ordination and election of Photios to the throne of Patriarch of Constantinople, gave the pope of Rome Nicholas I the chance to make claims over ecclesiastical issues. His non-canonical interventions, the missions imposing Latin customs and language in services, with the patriarchate of Constantinople in Bulgaria and Moravia at the same time, along with the doctrine of “filioque” led Photios to call the Synod of Constantinople (879 – 880), thus putting an end to the pretensions of the popes and preventing the imminent schism between East and West. The deeper causes that led to the increasing dissension between East and West and finally to the schism in 1054 are analyzed in the survey by means of the source material found in the work of Photios.

Key words: *Photios, Ignatios, Nicholas I, John VIII, Synod of Constantinople, mission, Bulgaria, Moravia, Cyril, Methodius, filioque, Papal supremacy, schism*

Abstrakt: LAMPROU, Soultana D. *Východ a západ v diele Fótia Veľkého, konštantínopolského patriarchu*. Nepokojná situácia v Byzancii kvôli rôznym politicko-cirkevným záujmom a „rýchle“ vysvätenie a voľba Fótia na patriarší trón v Konštantínopole dala príležitosť rímskemu pápežovi Mikulášovi I. zasiahnuť do otázok konštantínopolského stolca. Jeho nekánonické zasahovanie, vyslanie (paralelne s Konštantínopolským patriarchátom) latinských misionárov do Bulharska a na Moravu, ktorí presadzovali latinské zvyky, latinský jazyk a filioque vedú Fótia k zvolaniu Konštantínopolského koncilu (879 – 880), ktorým zastavuje nároky pápežov a odvracia črtajúci sa rozkol medzi Východom a Západom. V štúdiu sa prostredníctvom pramenného materiálu z diela Fótia analyzujú hlbšie príčiny, ktoré viedli k neustále sa zväčšujúcemu rozdielu medzi Východom a Západom a k rozkolu v roku 1054.

Kľúčové slová: *Fótios, Ignátios, Mikuláš I., Ján VIII., Konštantínopolský snem, misia, Bulharsko, Morava, Cyril, Metod, Filioque, pápežský primát, rozkol*

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος (858 – 867 και 877 – 886) υπήρξε από τις μεγαλύτερες μορφές της χριστιανικής γραμματείας, εξέχουσα πνευματική προσωπικότητα του Βυζαντίου που έπαιξε σημαντικό ρόλο στα ιστορικά και έκκλησιαστικά δρώμενα της εποχής του και σ' αυτόν οφείλεται ή αναγέννηση των γραμμάτων τόν 9ο αί. στο Βυζάντιο. Συνδύασε, όπως πολύ εύστοχα

ἔχει διατυπωθεῖ, τή θεολογική γνώση, τή φιλοσοφική ὀξύνουα, τήν ποιμαντική εὐθύνη, τήν ἀνθρωπιστική εὐαισθησία καί τήν πολιτική ἐμπειρία¹.

Ὁ Μέγας Φώτιος συγκεντρώνει ἐκτενή βιβλιογραφία ἀφορῶσα στό πρόσωπο καί στό ἔργο του. Ἡ πολὺπλευρη προσωπικότητα καί τό πολυσχιδές ἔργο του προσεῖλκυσε τό ἐνδιαφέρον πολλῶν ἐρευνητῶν, ἱστορικῶν, φιλολόγων καί θεολόγων, καί αὐτό ἀποτυπώνεται σέ ἄρθρα λεξικῶν, ἐγκυκλοπαιδειῶν, περιοδικῶν, σέ ἐκκλησιαστικές ἱστορίες καί ἔργα ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας τοῦ Βυζαντίου, σέ μονογραφίες καί στίς ἐκδόσεις τῶν ἔργων του². Στά ἀνωτέρω πρέπει νά συναριθμηθοῦν καί οἱ ἀξιόλογες μελέτες πού περιλαμβάνονται σέ πρακτικά ἐπιστημονικῶν συνεδρίων ἢ σέ συλλογικούς ἐπετειακούς τόμους ἀφιερωμένους στόν ἱερό Φώτιο³.

Ἄς διατρέξουμε, ὅμως, τά ἱστορικά γεγονότα γιά νά κατανοήσουμε τό μέγεθος τῆς προσωπικότητας τοῦ Φωτίου.

Στήν Κωνσταντινούπολη ἡ ἐκκλησιαστική κατάσταση μετά τήν εἰκονομαχία ἦταν ἔκρυθμη. Ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰγνατίου στόν πατριαρχικό θρόνο μέ σκοπό τή γεφύρωση τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο πολιτικο-εκκλησιαστικῶν μερίδων, τῆς μερίδας τῶν συντηρητικῶν ἀφ' ἑνός καί εἰκονοφίλων Στουδιτῶν μοναχῶν, μέ τούς ὁποίους συντάσσονταν καί οἱ κηδεμόνες τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ', ἡ μητέρα του, δηλαδή, αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καί ὁ πατρίκιος καί λογοθέτης εὐνοῦχος Θεόκτιστος καί ἀφ' ἑτέρου τῶν «προοδευτικῶν» καί μετριοπαθῶν ἔναντι τῶν μετανοούντων εἰκονοκλαστῶν, τοῦ ἐπισκόπου Συρακουσῶν, δηλαδή, Γρηγορίου Ἀσβεστά, πού ὁ Ἰγνάτιος ἐξεδίωξε ἀπό τήν τελετή τῆς χειροτονίας του καί τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας Βάρδα, δέν ἔφερε τά προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Ἡ δολοφονία τοῦ Θεοκτίστου ἀπό τόν Βάρδα ὀδήγησε στόν αὐτοκρατορικό θρόνο τόν ἐνήλικο πλέον Μιχαήλ Γ' καί στόν πατριαρχικό, μετά τήν ἐκθρόνιση καί ἐξορία τοῦ Ἰγνατίου, τόν Φώτιο, προσωπικότητα κοινῆς ἀποδοχῆς γιά τό ἦθος καί τήν παιδεία του⁴. Ὁ Φώτιος γεννήθηκε

¹ ΠΙΟΥΑΤΣΗΣ, Βασίλειος. *Θεολογία καί διαπροσωπικαί σχέσεις κατά τόν Μέγαν Φώτιον*. Θεσσαλονίκη 1974, σ. 15. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, Νικόλαος. *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Ἀρχαίαις Ἑλληνικῆς-Βυζαντινῆς-Δυτικοευρωπαϊκῆς. Μέ σύντομη εἰσαγωγή στή φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 432-434. ΖΗΣΗΣ, Θεόδωρος. Τό μεγαλεῖο καί ἡ προσφορά τοῦ Μεγάλου Φωτίου. Στό *Θεοδρομία*, τόμ. 15, 2013, τεύχ. 2, σσ. 171-172.

² Βιβλιογραφία ἀποθησαυρισμένη γιά τόν Φώτιο ἀπαντᾶται στίς μελέτες τῶν DRAGAS, Georgios. *Towards a complete Bibliographia Photiana*. Στό ΦΟΥΓΙΑΣ, Μεθόδιος (ἐκδ.). *Ἐκκλησία καί Θεολογία*, τόμ. 10, 1989 – 1991, σσ. 531-669. KAZHDAN, Alexander. *Photios, patriarch of Constantinople (858 – 67, 877 – 86)*. Στό *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τόμ. 3, 1991, σσ. 1669, 1670. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗΣ, Γεώργιος. *Θεία καί ἀνθρώπινη σοφία κατά τήν πατερικήν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*. Θεσσαλονίκη 1998, σ. 97. KAZHDAN, Alexander. *Photios and the classical heritage*. Στό ANGELIDI, Christine (ἐκδ.). *A history of byzantine literature (850 – 1000)*. Athens 2006, σσ. 7-41. ΜΑΡΑΣ, Ἀναστάσιος. Φώτιος Α' ὁ Μέγας. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (820 – 891 / 6). Στό *Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 12, 2015, σ. 561.

³ Βλ. τίς μελέτες στό Πρακτικά Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων: α) *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου (14 – 17 Ὀκτωβρίου 1993)*, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1994, β) *Μέγας Φώτιος, Πρακτικά ΙΕ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου 14 – 17 Νοεμβρίου 1994*, ἐκδ. Ἱεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, καί στούς ἐπετειακούς τόμους: α) *Ἐκκλησία καί Θεολογία 10 (1989 – 1991)*, ἐπιμελεῖα τοῦ μητροπολίτη Πισιδίας Μεθοδίου Φούγια, β) *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου. Ἐπίσημοι Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐπί τῇ Ἱερᾷ Μνήμῃ τοῦ κατά τά ἔτη 1970 – 2010*, ἐκδ. Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 2011.

⁴ Σχετικά μέ τόν βίο καί τά ἔργα τοῦ Μ. Φωτίου σημειώνουμε ἐνδεικτικῶς ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀνδρόνικος. *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς ἤτοι Περί τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατά Λατίνων καί περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν*. Λειψία 1872, σσ. 1, 2. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Δημήτριος. *Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπό τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*. Ἀθήναι 1951, σσ. 27-28. DVORNIK, Francis. *Photios, Patriarch.*

περί τό 820 στην Κωνσταντινούπολη.⁷ Ήταν γόνος ευγενούς οικογενείας. Ο πατριάρχης Ταράσιος πού συνεκάλεσε την έβδομη Οικουμενική Σύνοδο (Νίκαια, 787μ. Χ.) ήταν θείος του, αδελφός του πατέρα του. Ο πατέρας του Σέργιος, σπαθάριος του αυτοκράτορα, και ή μητέρα του Ειρήνη, συγγενής τής αυτοκράτειρας Θεοδώρας πού αναστήλωσε τίς εικόνας, ώς εικονόφιλοι υπέστησαν διώξεις από τούς εικονομάχους.

Ο Φώτιος έτυχε επίμελους ανατροφής και εκπαίδευσης και στη συνέχεια ώς καθηγητής διίδαξε στο έπανασυσταθέν την περίοδο εκείνη Πανεπιστήμιο τής Μαγναύρας στην Κωνσταντινούπολη Λογική, Διαλεκτική, Φιλοσοφία, Μαθηματικά και Θεολογία, όπως και στην ιδιωτική σχολή πού διατηρούσε στην οικία του. Ταυτόχρονα υπήρξε πρωτοασηκρήτις του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'. Την προσωπικότητα του Φωτίου σκιαγραφεί και τά χαρίσματά του έπιδεικνύει ό Νικήτας ό Παφλαγών, μολοντί υπήρξε εκ των αντιπάλων του Φωτίου, γράφοντας χαρακτηριστικά: «σοφία τε κοσμική και συνέσει τών εν τή πολιτεία στρεφομένων ευδοκιμώτατος πάντων ένομιζετο. Γραμματικής μέν γάρ και ποιήσεως ρητορικής τε και φιλοσοφίας, ναί δή και ιατρικής, και πάσης όλίγου δειν έπιστήμης τών θύραθεν τοσοῦτον αὐτῷ τό περιόν, ώς μή μόνον, σχεδόν φάναι, τών κατά την αὐτοῦ γενεάν πάντων διενεγκείν, ήδη δέ και πρός τούς παλαιούς αὐτόν διαμιλλᾶσθαι»⁸.

Στήν εκλογή του Φωτίου ως πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως δέν άντέδρασαν οί ζηλωτές λόγω τών διωγμών πού υπέφερε ή οικογένειά του από τούς εικονομάχους, ενώ ή μετριοπαθής μερίδα τών προοδευτικῶν υπεστήριξε τόν διαπρεπή καθηγητή του Πανεπιστημίου τής Μαγναύρας.

Ο Φώτιος έβιάσθη, όπως ό ίδιος όμολογεί, για να δεχθεί τή χειροτονία του⁶ και τελικῶς στίς 25 Δεκεμβρίου του έτους 858 άνεβιβάσθη από τίς τάξεις τών λαϊκῶν, όπως και άλλοι πρό αὐτοῦ πατριάρχες, εντός πέντε ήμερῶν («άθρόον» χειροτονία) στόν Πατριαρχικό Θρόνο. Άμέσως μετά και κατά την τάξη απέστειλε ένθρονιστήριες έπιστολές πρός τόν πάπα Ρώμης⁷ και πρός τούς πατριάρχες τής Ανατολής⁸ τονίζοντας την ανάγκη ειρήνευσης τής Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Διαψεύσθηκε, όμως, διότι σε μικρό χρονικό διάστημα επήλθε ρήξη μεταξύ τών δύο μερίδων, την

Στό *Lexikon für Theologie und Kirche*, τόμ. 8, 1963, σσ. 484-488. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Νικόλαος. Φώτιος. Ο Α' Οικουμενικός πατριάρχης και Άγιος. Στό *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 12, 1968, σσ. 21-31. BUCHWALD, Wolfgang κ. ά. Φώτιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (858 - 867 και 877 - 886). Στό *Tusculum - Δεξικόν Έλλήνων και Λατίνων συγγραφέων τής Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα*, τόμ. 1, 1993, σσ. 494-496. ΜΑΡΑΣ, Φώτιος Α' ό Μέγας, σσ. 559-561. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Χρήστος. Ο Μέγας Φώτιος ως εκκλησιαστικός και έθνικός αγωνιστής. Στό *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ* (έκδ.). *Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου. Επίσημοι Λόγοι εκφωνηθέντες επί τή Ιερά Μνήμη του κατά τά έτη 1970 - 2010*. Άθήναι 2011, σσ. 157-163.

⁵ NICETAS DAVID PAFLAGON. Nicetas David. The Life of Patriarch Ignatius. Στό SMITHIES, Andrew - DUFFY, John (έκδ.), *Corpus Fontium Historiae Byzantinae 51*. Washington 2013, σσ. 32-34. Για την προσωπικότητα του Μ. Φωτίου βλ. ειδικότερα ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ, Ήλιος. Η προσωπικότητα του ιερού Φωτίου. Στό *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 59-65.

⁶ ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ αδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Φώτιος έπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης, Έπιστολή 290. Στό LAOURDAS, Basileios - WESTERINK, Leendert Gerrit (έκδ.). *Photii Patriarchae Constantinopolitani. Epistulae et Amphilochoia III*. Leipzig 1985, σ. 125³⁸⁻⁴⁸. ΦΩΤΙΟΣ. Βάρδα μαγίστρῳ πατρικῷ και κουροπαλάτῳ περί κληρικού του Βλασίου κινδυνεύσαντος, Φωτίου Έπιστολή 6. Στό LAOURDAS, Basileios - WESTERINK, Leendert Gerrit (έκδ.). *Photii Patriarchae Constantinopolitani. Epistulae et Amphilochoia I*. Leipzig 1983, σσ. 58³⁻¹⁰-59¹¹⁻¹⁵.

⁷ ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ αδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Φώτιος έπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης, Έπιστολή 288. Στό LAOURDAS - WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochoia III*, σσ. 115-120.

⁸ ΦΩΤΙΟΣ. Τοίς θεοφιλεστάτοις συλλειτουργοίς, τῷ θεοσεβεστάτῳ οικονόμῳ και συγκέλλῳ τής

όποια επέτειναν οι διώξεις των Ίγνατιανών από τον Βάρδα. Οι Ίγνατιανοί, παρά την έγγραφη διαμαρτυρία του Φωτίου προς τον Βάρδα για τις πράξεις του, συγκεντρώθηκαν στον ναό της Αγίας Ειρήνης, αφόρισαν τον Φώτιο και ανακήρυξαν νόμιμο πατριάρχη τον Ίγνατίο θέτοντας τοιουτοτρόπως θέμα κανονικότητας της έκλογής του Φωτίου. Και επειδή η στάση και των δύο πλευρών σκλήρυνε όλοένα και περισσότερο, ο Φώτιος σε σύνοδο, που συνεκάλεσε, καταδίκασε τις αντικανονικές αποφάσεις των Ίγνατιανών, αντικατέστησε, προσέτι, τους αντιφρονούντες επiscopούς, αφού τους καθαίρεσε για την απείθειά τους έναντι του Πατριάρχου⁹.

Έν τῷ μεταξύ οι Ίγνατιανοί ἐνέπλεξαν στό ζήτημα και τον πάπα Ρώμης, τον ἐνθρονισθέντα τότε Νικόλαο Α' (858 – 867), ἀποστέλλοντας πρεσβεία με αίτημα την ἐπίλυση του ζητήματος. Ο Νικόλαος, φιλόδοξος ὢν, ἔλαβε ὡς εὐκαιρία την ἐνθρονιστήρια ἐπιστολή του Φωτίου ἀλλά και την ἐπιστολή του αὐτοκράτορα Μιχαήλ, με την ὅποια ὁ δεύτερος του ζητοῦσε ἀποστολή ἀντιπροσωπείας για την ἐπίλυση του προβλήματος τῶν μετανοούντων εἰκονοκλαστῶν κληρικῶν, εὐκαιρία για νά καταστῆ ρυθμιστής σοβαρῶν ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων στην Ἀνατολή, νά διεκδικήσει ὡσάυτως τίς ἐπαρχίες τῆς Νοτίου Ἰταλίας και του Ἀνατολικῆ Ἰλλυρικοῦ¹⁰. Ἐτσι στίς ἀπαντητικές του ἐπιστολές θεωρεῖ ἀντικανονική την καθαίρεση του Ίγνατίου, ὅπως και την ἀθρόον χειροτονία του Φωτίου. Ἀπέστειλε, μάλιστα, ἀντιπροσώπους του στην Κωνσταντινούπολη για νά λάβουν μέρος στην λεγομένη Πρωτοδευτέρα Σύνοδο (861), που συγκλήθηκε στον ναό τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Στή σύνοδο ἀναγνωρίσθηκε ἀπό τους παπικούς ἀντιπροσώπους και τά λοιπά μέλη ἡ κανονικότητα τῆς καθαιρέσεως του Ίγνατίου και τῆς ἐκλογῆς του Φωτίου¹¹. Ο πατριάρχης, μάλιστα, ἐπιθυμώντας ἐμφανῶς την ἀποφυγή σύγκρουσης ἀπέστειλε στον πάπα νέα ἐπιστολή, ὅπου αἰτιολογοῦσε την «ἀθρόον» χειροτονία, ἐπιδεικνύοντας, συνάμα, μετριοπαθῆ στάση στίς διεκδικήσεις του πάπα¹².

Θεουπολιτῶν ἐκκλησίας, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης, Ἐπιστολή 289. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 121-123.

⁹ Βλ. HUSSEY, Joan Mervyn. *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*. Oxford 1990, σσ. 72, 73. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἰωάννης. *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*. Ἱστορία μέσης βυζαντινῆς περιόδου. Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 270, 271. ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Ἀπό τήν Εἰκονομαχία μέχρι τήν Μεταρρύθμιση Β'*. Ἀθῆναι 2002, σσ. 101, 102.

¹⁰ Βλ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, Ἰωάννης. *Δύο βυζαντινοί ἱεράρχαι και τό σχίσμα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας*. Ἐν Ἀθήναις 1950, σσ. 32, 33. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σ. 73. ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Φώτιος ὁ Μέγας: Παιδεία και ἀποστολή. Στό ΚΑΠΛΑΝΕΡΗΣ, Σωκράτης (ἐκδ.). *Ἀναδρομή, Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς τόν Ἀρχιεπίσκοπον πρ. Ἀθηνῶν και πάσης Ἑλλάδος κυρόν Ἰάκωβον Βαβανάτσον*. Μέγαρο 1991, σ. 508. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σσ. 271, 272. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Αἰκατερίνη. *Βυζαντινή Ἱστορία Β' 1 610 – 867*. Θεσσαλονίκη 1998², σσ. 230, 231. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Β'*, σ. 104.

¹¹ Ο ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. Αἱ ἀντιλήψεις του ἱεροῦ Φωτίου περί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Στό ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ προσωπικότητα και ἡ θεολογία του Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 147-148, ἀξιολογώντας τά τῆς Πρωτοδευτέρας συνόδου ἐπισημαίνει ὅτι ἡ παραχώρηση ἀπό μέρους του πατριάρχου τῆς ἀναθεώρησης τῆς δικῆς του Ίγνατίου στη σύνοδο δέν μπορεί νά θεωρεῖ ἀναγνώριση δικαίωματος στον παπικό θρόνο νά κρίνει τόν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐπιχειρήθηκε νά ὑποστηριχθεῖ ἀπό ἐρευνητές (ἐνδεικτικῶς ἀναφέρουμε τόν JUGIE, Martin. *Photius et la primauté de Saint Pierre et du Pape*. Στό *Bessarione*, τόμ. 23, 1919, σσ. 123-130· τόμ. 24, 1920, σσ. 16-76 και τόν DVORNIK, Francis. *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*. Cambridge Massachusetts 1958, σ. 233), δεδομένου ὅτι ὁ Φώτιος προέβη σε ἀπλή ἐνημέρωση και μάλιστα ὑπό ὄρου τῆς κρίσης του Ίγνατίου, την κανονικότητα τῆς καθαιρέσεως του ὁποῖο ἀναγνώρισε ἐκ νέου στην ἐν λόγῳ σύνοδο.

¹² ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 124-138.

Ο Νικόλαος, όμως, παρεμβαίνοντας αντικανονικά στα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπάντησε μέ δύο ἐπιστολές πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καί πρὸς τὸν Φώτιο ἀντίστοιχα, στίς ὁποῖες ἀναγνώριζε πατριάρχη τὸν Ἰγνάτιο, διότι δέν δεχόταν τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου, προβάλλοντας, τοιουτοτρόπως, τὸ πρωτεῖο τοῦ παπικοῦ θρόνου. Ἡ μετάβαση τοῦ ἰγνατιανοῦ Θεογνώστου στὴ Ρώμη δυσχέρανε ἀκόμη περισσότερο τὴν κατάσταση. Ὁ πάπας προέβη στὴ σύγκληση συνόδου τὸν Αὐγουστο τοῦ 863, στήν ὁποία καθάιρεσε ὡς ἀντικανονικῶς χειροτονθέντα τὸν Φώτιο, τοὺς παπικούς ἀντιπροσώπους του γιὰ τὴν αὐθαίρετη στάση τους στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀναγνώρισε ὡς κανονικὸ πατριάρχη τὸν Ἰγνάτιο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο διεκδικοῦσε δικαίωματα στὴ Βουλγαρία¹³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ σπουδαῖο ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ Φωτίου μέ τίς ἀποστολές τῶν ἱεραποστόλων στὴ Μοραβία (862)¹⁴ καί στὴ Βουλγαρία (864), τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμόνας Βόρις-Μιχαήλ μαζί μέ τοὺς ὑπηκόους του βαπτίσθηκαν χριστιανοί¹⁵. Ὁ ἡγεμόνας, ὁμως, τῶν Βουλγάρων, ὅταν κατόπιν θέλησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τῆς ἰδρυθείσας ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, ἀπευθύνθηκε καί πρὸς τὸν πάπα, ὁ ὁποῖος δρᾶντας τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν φιλοδοξιῶν καὶ διεκδικησέων του, διείσδυσε σέ ἔδαφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποστέλοντας στὴ Βουλγαρία Φράγκους ἱεραποστόλους, μέσῳ τῶν ὁποίων προέβαλε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ παπικοῦ θρόνου καί τῶν ἐθίμων του ἔναντι τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Φράγκοι ἱεραπόστολοι μέ σκοπὸ νὰ ἐκλατινίσουν τοὺς Βούλγαρους ἐκδίωξαν τοὺς βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους καί εἰσήγαγαν ρωμαϊκὲς καινοτομίες καί τὴ φραγκικὴ προσθήκη τοῦ *filioque* στοῦ σύμβολο τῆς πίστεως¹⁶.

¹³ ΔΟΣΙΘΕΟΣ. Δοσιθέου Τόμος Χαράς. Προλεγόμενα. Στὸ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Βασίλειος (ἐκδ.). *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Τόμος Χαράς*. Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 165, 166. DVORNIK, Francis. *The Photian Schism. History and Legend*. Cambridge 1948, σ. 101. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σσ. 32-35. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σσ. 74-77. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σσ. 272, 273. ΦΟΥΓΙΑΣ, Μεθόδιος. *Ἕλληνες καὶ Λατίνοι*. Ἀθήνα 1994², σσ. 98-101. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 1*, σ. 231. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σσ. 108, 109.

¹⁴ ZOZULAK, Ján. The Study of Byzantine Philosophy and Its Expansion in Great Moravia. The 1150th Anniversary of the Mission of Saints Constantine (Cyril) and Methodius. Στὸ *Filozofia*, vol. 68, 2013, no. 9, σσ. 790-799.

¹⁵ Πὰ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ Φωτίου σημειώνουμε ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Ἐπιδιώξεις τῆς ἀποστολῆς Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Στὸ *ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ – ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ* (ἐκδ.). Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐπετηρίδι Α'. Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 3-28. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ, Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 62-63. ΓΟΝΗΣ, Δημήτριος. Ὁ Φώτιος καὶ οἱ ἱεραπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Στὸ *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 281-302. ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. Ὁ ἱερός Φώτιος καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας. Στὸ *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 345-358. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ἰωάννης. Ὁ πατριάρχης Φώτιος καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων. Στὸ *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 541-559. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν γιὰ τὸ ἐν λόγῳ θέμα οἱ μελέτες πού περιλαμβάνονται στὸ *ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ* (ἐκδ.). *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου. Κύριλλος καὶ Μεθόδιος: Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων*. Θεσσαλονίκη 28 – 30 Νοεμβρίου 2013. Θεσσαλονίκη 2015.

¹⁶ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Βασίλειος. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα*. Ἀθήνα 1959², σσ. 351-352. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σ. 78. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σσ. 280, 281. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἕλληνες καὶ Λατίνοι*, σ. 102. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 1*, σ. 231. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σ. 61. BECK, Hans-Georg. *Ἱστορία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία Α'*. Ἀθήνα 2004, σσ. 293-295. Πρβλ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ. Τόμος Χαράς. Προλεγόμενα. Στὸ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Τόμος Χαράς*, σ. 170. DVORNIK,

Ἀμέσως ὁ Φώτιος ἀπέστειλε Ἐγκύκλιο ἐπιστολή (867) στοὺς πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἐξέθετε τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας καὶ καταδίκαιζε τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ filioque, καὶ μέ τὴν ὁποία ἐγκύκλιο τούς καλοῦσε νὰ ἀποστειλοῦν ἀντιπροσώπους στὴ σύνοδο πού θὰ συγκαλοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁷. Ἡ σύνοδος, πού συνήλθε τὸ 867, καθαίρεσε τὸν πάπα Νικόλαο, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ αὐτὸ ἔτος, γιὰ τίς ἀντικανονικὲς του πράξεις, τὴν παρέμβασή του καὶ τὴν εἰσαγωγή τῶν ρωμαϊκῶν καινοτομιῶν στὴ Βουλγαρία καὶ ἀναγνώρισε τὸν Φώτιο ὡς τὸν κανονικὸ πατριάρχη Κωνσταντινούπολης¹⁸.

Οἱ ἐξελίξεις, ὥστόσο, στὸ πολιτικὸ προσκῆνιο μέ τὴ δολοφονία τοῦ Μιχαῖλ Γ' ἀπὸ τὸν Βασίλειο Α' τὸν Μακεδόνα (867 – 886) ἐπέφεραν ἀλλαγές καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα. Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἐκθρόνισε τὸν Φώτιο, πού ἀνῆκε στὴν ομάδα τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του, καὶ ἀναβίβασε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Ἰγνάτιο¹⁹. Καὶ ὁ διάδοχος τοῦ ἀποθανόντα πάπα Νικολάου, Ἀδριανὸς Β' (867 – 872), σὲ σύνοδο στὴ Ρώμη (869) δὲν ἔκαμε δεκτὲς τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 867 καὶ καθαίρεσε τὸν Φώτιο καὶ ὄσους ὑπέγραψαν τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου. Ζήτησε, ἐπίσης, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη τὴ σύγκληση συνόδου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ὁποία θὰ ἐπικύρωνε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Ρώμης, ὅπως καὶ ἐγίνε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 869 στὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Στὴ σύνοδο αὐτὴ οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πατριαρχικῶν θρόνων εὐρισκόμενοι στὴν Κωνσταντινούπολη συμμετείχαν χωρὶς νὰ ἔχουν ὀριστεῖ ἐπίσημα ὡς ἐκπρόσωποι τῶν πατριαρχειῶν γιὰ τὴ σύνοδο. Σημειωτέον ὅτι στὴ σύνοδο, πού γιὰ τοὺς Λατίνους ἀποτελεῖ τὴν ὀγδὴ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ἐνῶ ὑπεγράφη Λίβελλος τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, πού προέβαλε τὸ παπικὸ πρωτεῖο, τροποποιημένος, βέβαια, ἀπὸ τὴ σύνοδο, ἐντούτοις τονίσθηκε ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν καὶ τὸ ὅτι στὴ δικαιοδοσία τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἀνῆκε πάντοτε ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία. Βέβαια ὁ Φώτιος ἀναθεματίσθηκε, ἂν καὶ δὲν ἀποδέχθηκε τὴν ποινή, καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν χειροτονηθέντες ἐπίσκοποι καθαιρέθηκαν²⁰.

The Photian Schism, σσ. 114, 153. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σσ. 36-39. ΓΟΝΗΣ, Δημήτριος. Ἡ δραστηριότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ σήμερα στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Στὸ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 383-388.

¹⁷ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημί καὶ τῶν λοιπῶν· ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται, καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, Ἐπιστολή 2. Στὸ LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 41-51. Πρβλ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ. Τόμος Χαράς. Προλεγόμενα. Στὸ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Δοσιθεῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Τόμος Χαράς*, σ. 171.

¹⁸ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σσ. 353-355. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σ. 78. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σ. 164. Πρβλ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σσ. 44-46. ΓΟΝΗΣ, Ἡ δραστηριότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, σ. 386. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σσ. 281-282. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἑλληνες καὶ Λατίνοι*, σσ. 101, 113-114. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 1*, σσ. 232, 233. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Αἰκατερίνη. *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 2 867 – 1081*. Θεσσαλονικὴ 1997², σσ. 33, 34. ΦΕΙΔΑΣ, Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 148, 149.

¹⁹ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σσ. 285-287, 315-316. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 1*, σσ. 233-234. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 2*, σ. 33. ΓΟΝΗΣ, Ἡ δραστηριότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, σ. 386.

²⁰ Βλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τετάρτης συνόδου τοῦ 869. Στὸ MANSI, Joannes Dominicus (ἐκδ.). *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 16. Graz 1960, σσ. 308-409. Πρβλ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σσ. 355-361. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σσ. 80, 81. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἑλληνες καὶ Λατίνοι*, σσ. 114-119. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σσ. 114-124. BECK, *Ἱστορία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας Α'*, σσ. 302-307. DVORNIK, *The Photian Schism*, σσ. 132-158. ΓΟΝΗΣ, Ἡ δραστηριότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, σσ. 386-387. ΦΕΙΔΑΣ, Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 149, 150.

Ο αυτοκράτορας αντιλαμβανόμενος ότι η διατήρηση της διαμάχης αποδυναμώνει την αυτοκρατορία, ανακάλεσε τον Φώτιο από την εξορία για να αναλάβει την εκπαίδευση των τέκνων του και το διδακτικό του έργο στο Πανεπιστήμιο. Ο πατριάρχης Ιγνάτιος συμφιλιώθηκε με τον Φώτιο, τον υπέδειξε ως διάδοχό του και άμέσως μετά τον θάνατό του ο Φώτιος ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο. Ο αυτοκράτορας, αφού ζήτησε από τον νέο πάπα Ιωάννη Η' (872 – 882) την αποστολή αντιπροσώπων, συγκάλεσε σύνοδο για την αποκατάσταση του Φωτίου. Στη σύνοδο, που έλαβε χώρα στον ναό της Αγίας Σοφίας (879 – 880), αποκαταστάθηκε ο Φώτιος, παραιτήθηκε ο πάπας από τις διεκδικήσεις του, αναθεωρήθηκαν οι αποφάσεις της συνόδου της Αγίας Σοφίας του 869 και με τον Όρο της καταδικάστηκε ή προσθήκη του filioque στο σύμβολο της πίστεως. Η σύνοδος αυτή θεωρείται από τους ὀρθοδόξους ως ὀγδόη οἰκουμενική²¹.

Τελικῶς ὁ Φώτιος ἐξαναγκάστηκε σέ παραίτηση ἀπὸ τὸν μαθητὴ του καὶ διάδοχο τοῦ Βασιλείου στὸν θρόνο Λέοντα ΣΤ' τὸν Σοφὸ (886 – 912), ὁ ὁποῖος ἀνεβίβασε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν ἀδελφὸ του Στέφανο. Ὁ Φώτιος ἀπομονώθηκε σέ μονὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πέθανε στίς 6 Φεβρουαρίου τοῦ 892. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό του ἀνακηρύχθηκε ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ μνήμη του τιμᾶται στίς 6 Φεβρουαρίου.

Στὴν κρίσιμη, λοιπὸν, αὐτὴ περίοδο γιὰ τίς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσης ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέτες τῶν δύο πλευρῶν εἶναι δύο εὐφρεῖς καὶ δυναμικοὶ ταγοί, ὁ πατριάρχης Φώτιος γιὰ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ὁ πάπας Νικόλαος Α' γιὰ τὴ Δύση, ἐκφραστὲς, ὅμως, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὴ συνέχεια, δύο διαφορετικῶν παραδόσεων.

Διατρέχοντας τίς πηγές, ἀλλὰ καὶ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Μ. Φώτιος συγκεντρώνει στὸ πρόσωπό του τοὺς πιὸ ἀντιφατικούς χαρακτηρισμούς²². Καὶ ἐνῶ γιὰ

²¹ Βλ. Πρακτικά τῆς Ἁγίας Συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἐπὶ ἐνώσει τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγίας καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας. Στὸ MANSI, Joannes Dominicus (ἐκδ.). *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 17A. Graz 1960, σσ. 373-526. ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ, ἀδελφῶ καὶ συλλειτουργῶ, τῶ θαυμασιωτάτῳ καὶ περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ μητροπολίτῃ Ἀκυλῆϊας, Φώτιος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικός πατριάρχης. Ἐπιστολὴ 291. Στὸ LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 150³⁶⁶⁻³⁷²-151³⁷³⁻³⁷⁸. ΦΩΤΙΟΣ. Φωτίου Πατριάρχου. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 89. Στὸ MINGE, Jacques – Paul (ἐκδ.). *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, τόμ. 102, σσ. 380ΑΒ-381Α. Πρβλ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ. Τόμος Χαράς. Προλεγόμενα. Στὸ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Τόμος Χαράς*, σσ. 179-181. DVORNIK, *The Photian Schism*, σσ. 159-201. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σσ. 54-57. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ἰωάννης. Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*. Ἐν Ἀθήναις 1960, σσ. 261-271. MEIJER, Johann. *A succesful Council of Union. A theological analysis of the Photian Synod 879 / 80*. Θεσσαλονικὴ 1975. HAUGH, Richard. *Photius and the Carolingians. The Trinitarian Controversy*. Belmont, Massachussets 1975, σσ. 125-128. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β'*, σ. 306. HUSSEY, *The Orthodox Church*, σσ. 83-85. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἕλληνες καὶ Λατίνοι*, σσ. 119-124. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 1*, σ. 234. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β' 2*, σ. 35. ΖΥΜΑΡΗΣ, Φίλιππος. *Ἡ ἱστορικὴ, δογματικὴ καὶ κανονικὴ σπουδαιότητα τῆς Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως (879 – 880)*. Διδακτορικὴ διατριβὴ. Ἀριστοτελεῖο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονικῆς. Θεσσαλονικὴ 2000. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σσ. 124-136. ΦΕΙΔΑΣ, Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 144-147, 152-155. ΠΕΒΤΙΤΣ, Ἀθανάσιος. Ἁγίες Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι: Ὀγδόη (879 – 880) καὶ Ἐνάτη (1351). Στὸ *Θεολογία*, τόμ. 86, 2015, τεύχ. 1, σ. 36.

²² Γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀντικρουόμενων σχετικὰ μὲ τὸν Φώτιο θέσεων τῶν μελετητῶν, βλ. DVORNIK, *The Photian Schism*, σσ. 1, 432. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σσ. 49, 50. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΗΛΙΟΥΠΟΛΕΩΣ. Αἱ περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου κρίσεις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς μας. Στὸ *Ὀρθοδοξία*, τόμ. 31, 1956, σσ. 37-68. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἕλληνες καὶ Λατίνοι*, σσ. 102-109. ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Στὸ *Κληρονομία*, τόμ. 23, 1991, σσ. 129-154. ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Στὸ ΖΗΣΗΣ, Θεόδωρος κ. ἄ. (ἐκδ.). *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου*

τήν Ἀνατολή εἶναι ἅγιος, μέγας ἱεράρχης καί ποιμήν, προοδευτικός καί θεωρεῖται ὀργανωτής τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν Σλάβων, ἐνσαρκωτής τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὑπέρμαχος τῆς πίστεως καί ὑπερασπιστής τοῦ δόγματος, φορέας τοῦ γνήσιου ὀρθόδοξου πνεύματος πού ἀπέφυγε τό σχίσμα μέ τήν ἐκκλησιαστική του πολιτική²³, στή Δύση θεωρεῖται ἑλληνοεὐρωπαϊκός, φιλόδοξος, δόλιος καί ὑπαίτιος τοῦ ὀριστικοῦ σχίσματος πού ἀκολούθησε μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης τό 1054²⁴. Στό σημεῖο αὐτό ὀφείλουμε νά μνημονεύσουμε τό ἔργο τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ τσέχου ἱστορικοῦ Fr. Dvornik²⁵, ὁ ὀποῖος ἀποκατέστησε τόν Μ. Φώτιο παρουσιάζοντας τόν πατριάρχη ὡς πατέρα τῆς ἔνωσης καί

(14 – 17 Ὀκτωβρίου 1993). Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 353-366. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, Συμεών. Ἡ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ἀγιότητα τοῦ Μ. Φωτίου καί ἡ ἔνταξή του στό ἑορτολόγιο. Καταγραφή καί ἀνάλυση τῶν φιλοφωτιανῶν καί ἀντιφωτιανῶν πηγῶν. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 371-387. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗΣ, Γεώργιος. Ἡ χρήση τοῦ Φωτίου εἰς τήν γραμματεῖαν τοῦ 19 αἰῶνος. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 428-430. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ἀθανάσιος. Ὁ πατριάρχης Φώτιος καί ἡ δυτική γραμματεία. Στό ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 529-540. ΥΦΑΝΤΗΣ, Παναγιώτης. *Ἡ ἀπομύθευση τοῦ κακοῦ. Σπουδή στή θεολογική σκέψη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου*. Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 17-19, 134ἔξ.

²³ Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρουμε ΦΩΤΙΟΣ. Φωτίου Ἐπιστολαί, Προλεγόμενα. Στό ΒΑΛΕΤΤΑΣ, Ἰωάννης (ἑκδ.). *Φωτίου τοῦ σοφωτάτου καί ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί*. Λονδίνο 1864, σσ. 99-122, ὅπου ἀποθησαυρίζονται οἱ μαρτυρίες συγχρόνων καί μεταγενεστέρων του ὑπέρ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Χρυσόστομος. *Περί τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*. Ἀθήνα 1912, σ. 10. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοί ἱεράρχαι*, σσ. 48-54. Ἡ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΙΛΕΚΑΝΙΔΟΥ, Μαρία. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. Η', 1979, σ. 88, μάλιστα ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Φώτιος «ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη ἐκκλησιαστική μορφή τοῦ μεγάλου 9ου αἰ. καί ἀπό τίς μεγαλύτερες προσωπικότητες τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Βυζαντίου». ΓΙΑΓΚΟΥ, Θεόδωρος. Ἀναφορές τοῦ Νίκωνος Μαυρορείτη στόν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φώτιο. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 654-656. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ἀνδρέας. Ὁ ἱερός Φώτιος καί τό Σχίσμα. Στό ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σ. 27. ΖΗΣΗΣ, Τό μεγαλεῖο καί ἡ προσφορά τοῦ Μεγάλου Φωτίου, σσ. 182-186.

²⁴ Οἱ ἄκρως θετικές κρίσεις τῶν μελετητῶν τῆς Δύσης σχετικά μέ τή μόρφωση, τήν κλασική καί χριστιανική παιδεία τοῦ Φωτίου ἀντιτάσσονται στίς ἀρνητικές, πού ἀφοροῦν στίς θεολογικές θέσεις καί στήν ἐκκλησιαστική του δράση. Ὁ Φώτιος κατέστη γνωστός, ἀρνητικῶς ὡστόσο, στή Δύση ἀπό τούς Λέοντα Ἀλλάτιο, Caesar Baronius καί J. Hergenrother, πού κυρίως ἀντλήσαν τό ὕλικό τους ἀπό τίς σύγχρονες τοῦ Φωτίου ἑλληνικές ἀντιφωτιανές πηγές καί κατηγορήσαν τόν πατριάρχη ὡς ὑπαίτιο τῆς διάσπασης τῆς ἐνότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Βλ. σχετικά ΦΩΤΙΟΣ. *Φωτίου Ὁμιλία. Εἰσαγωγή*. Στό ΛΑΟΥΡΔΑΣ, Βασίλειος (ἑκδ.). *Φωτίου Ὁμιλία*. Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 2-3. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοί ἱεράρχαι*, σσ. 6, 7. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἑλληνες καί Λατίνοι*, σσ. 102-109. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ, Κωνσταντῖνος. Ἡ χρήση τοῦ Φωτίου στή διαμάχη γιά τήν Οὐνία. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 441, 442. Ἡ ἀρνητική ἔως καί ἐπιθετική στάση σχεδόν συνόλου τῆς δυτικῆς γραμματείας, ὅπως τῶν Ed. Gibbon, J. P. Migne, A. Erhard, K. Krumbacher, H. Gelzer, M. Jugie, P. Laurent κ.λπ., μέ ἡπιότερη τῶν H. Leclercq, A. Lapôte, V. Grumel, Fr. Dvornik, παρουσιάζεται λεπτομερῶς στή μελέτη τοῦ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Ὁ πατριάρχης Φώτιος καί ἡ δυτική γραμματεία, σσ. 529-540.

²⁵ Ἀπό τό σύνολο τῶν περὶ Φωτίου μελετῶν του, βλ. *Photian and Byzantine Ecclesiastical Studies*. London 1974, θά μνημονεύσουμε τό κλασσικό ἔργο του *The Photian Schism, History and Legend*. Cambridge 1948, ὅπου γίνεται προσπάθεια ἀναθεώρησης τῶν ἀπόψεων τῶν δυτικῶν γιά τόν Φώτιο. Ἐχει, ὡστόσο, ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ Dvornik ἐρίμνησε πολλές φορές ἐσφαλμένως τή στάση τοῦ Φωτίου. Βλ. σχετικά ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοί ἱεράρχαι*. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 148, 149. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Ἑλληνες καί Λατίνοι*, σσ. 3, 73-77. ΦΕΙΔΑΣ, Αἰ ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σ. 147. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ὁ πατριάρχης Φώτιος καί ἡ δυτική γραμματεία, σσ. 536-539.

συμβάλλοντας τοιουτοτρόπως στη μεταβολή της παλαιότερας εικόνας του στους έπιστήμονες της Δύσης.

Η διάσταση, μάλιστα, μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην εν λόγω περίοδο καλείται φωτιανό σχίσμα²⁶, λανθασμένα ωστόσο, διότι καθίσταται φανερό από τό ίδιο τό έργο του Φωτίου ότι αποσόβησε τό σχίσμα μέ τή μετριοπαθή, διαλλακτική του στάση και τήν αγάπη του γιά τό σώμα του Χριστού, τήν Έκκλησία²⁷. Άς σημειωθεί, όμως, ότι μέ τόλμη έξουδετέρωσε τίς παπικές ενέργειες φανερώνοντας τήν ευθύνη του και τήν ύπευθυνότητά του από τή θέση πού κατείχε έναντι τής Έκκλησίας, ή όποία βαλλόταν από τίς αντικανονικές και παράλογες παπικές αξιώσεις.

Στή συνέχεια τής παρούσας μελέτης θά επιχειρήσουμε μέσα από έργα του Μ. Φωτίου νά παρακολουθήσουμε τήν όλοένα και αυξανόμενη διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης αναζητώντας συγχρόνως τά βαθύτερα αίτια αυτής.

Στό έργο του Φωτίου παρουσιάζονται δύο διαφορετικοί κόσμοι, πού μοιάζουν σάν νά μή τούς συνδέαν ποτέ κοινοί δεσμοί. Διαφορετική τακτική ακολουθείται από τίς δύο πλευρές. Από τήν πλευρά του Φωτίου σημειώνουμε τήν προσπάθεια αποφυγής τής σύγκρουσης γιά τή διαφύλαξη τής ενότητας του σώματος τής Έκκλησίας²⁸. Ό Φώτιος από τήν πρώτη έπικοινωνία μετά τήν ένθρόνισή του μέ τόν πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Νικόλαο, έπιδεικνύει σεβασμό και τή διάθεσή του γιά ειλικρινή σχέση· «δεί γάρ πρός τήν ύμετέραν όσιότητα γράφειν άπαρξάμενον τάληθές ειπείν»²⁹. Ένδεικτικοί του σεβασμού του είναι οί χαρακτηρισμοί πού χρησιμοποιεί άπευθυνόμενος στόν πάπα· τόν άποκαλεί «άγιώτατον και ιερώτατον άδελφόν και συλλειτουργόν»³⁰, «θεοχαρίτων κεφαλή»³¹, «πατρικήν όσιότητα», «πολύεραστον μακαριότητα τής έκκλησιαστικής εύταξίας και τής κανονικής ευθύτητος», σπουδαίο πατέρα πού τόν διακρίνει μεγαλοφυέστατη σύνεση³². Ύποδεικνύει, ώσαύτως, ως καλύτερη από όλες γιά τή σχέση τους «τήν κοινωνία τής πίστεως και τής άληθούς αγάπης», τονίζοντας, ωστόσο, ότι ή βάση γιά τή διατήρηση του καθαρού και άδιάσπαστου δεσμού τους δέν είναι άλλη παρά μόνο ή κοινή όμολογία άπαρατρέπτως των άρχών τής «έν τή καθολική και άποστολική Έκκλησία έφιδρυμένης και κηρυσσομένης πίστεως» και ή

²⁶ Περί του λεγομένου «δευτέρου σχίσματος» βλ. GRUMEL, Venance. Y eut-il un second schisme de Photius? Στο *Revue des Sciences philosophiques et théologiques*, τόμ. 22, 1933, σσ. 432-457. DVORNIK, Francis. Le second schisme de Photios. Une mystification historique. Στο *Byzantion*, τόμ. 8, 1933, σσ. 425-474. Πά τίς άνωτέρω μελέτες βλ. βιβλιοκρισία του DÖLGER, Franz στο *Byzantinische Zeitschrift*, τόμ. 34, 1934, σσ. 214, 215. Ό DVORNIK, *The Photian Schism*, σσ. 202-236, μάλιστα, άποδεικνύει τήν άπουσία έρεισμάτων στις πηγές περί τής ύποθέσεως προκλήσεως «δευτέρου σχίσματος». Πρβλ. ΦΕΙΔΑΣ, *Έκκλησιαστική Ιστορία Β'*, σ. 135.

²⁷ Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Στυλιανός. Ό Μέγας Φώτιος, Πατήρ και Διδάσκαλος τής Έκκλησίας. Στο ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 67-68. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ό ιερός Φώτιος και τό Σχίσμα, σσ. 25, 26. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ό πατριάρχης Φώτιος και ή δυτική γραμματεία, σσ. 529-540.

²⁸ ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. Η ευθύνη τής Έκκλησιαστικής ήγεσίας κατά τόν ιερό Φώτιο. Στο ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 454, 455.

²⁹ ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ άδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Έπιστολή 288. Στο LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 115¹⁷⁻¹⁸.

³⁰ ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ άδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Έπιστολή 288. Στο LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 115¹⁻².

³¹ ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ άδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Έπιστολή 290. Στο LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 138⁴⁷⁻⁴.

³² ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ τά πάντα άγιωτάτῳ, ιερωτάτῳ άδελφῷ και συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τής πρεσβυτέρας Ρώμης, Έπιστολή 290. Στο LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 125²⁶, 137⁴⁴⁵⁻⁴⁴⁶.

ἀποδοχή τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων³³. Ἡ ἐπικοινωνία του μέ τόν πάπα, παρά τήν πίεση ἀπό τήν ἀσταθῆ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν Κωνσταντινούπολη, δέν δηλώνει σχέση ἐξάρτησης, οὔτε ἀποτελεῖ ἀναφορά κατωτέρου πρὸς ἀνώτερο. Στό πλαίσιο τῆς τάξης ἐνημερώνει τόν πάπα γιά τήν ἐνθρόνισή του, ὡς ἴσος πρὸς ἴσον, ὅπως ἔκαμε καί μέ τούς ὑπολοίπους πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, καί αἰτεῖται τίς προσευχές του πρὸς τόν Θεό γιά τήν ἀγαθή καί δίκαιη διαποιόμανση καί τήν ἐπικράτηση ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας στήν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης³⁴.

Ἀλλά καί κατά τήν ἀπολογητική του ἐπιστολή, ὅταν κατηγορήθηκε ἀπό τόν Νικόλαο γιά ἀντικανονική ἀναβίβαση στόν πατριαρχικό θρόνο, ὁ Φώτιος ἀκολουθεῖ τήν ἴδια πολιτική, διότι αὐτό γιά τό ὅποιο ἀγωνιά εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας· εἶχε πλήρη συνείδηση τῆς οἰκουμενικῆς του εὐθύνης γιά τήν περιφρούρηση αὐτῆς τῆς ἐνότητας. Προσλαμβάνει τίς ἐπιτιμήσεις τοῦ πάπα, πού ἔπесαν ἐπάνω του, ὅπως χαρακτηριστικά λέγει, «δίκην βολίδων», ὡς προερχόμενες ἀπό τήν ἀγάπη του καί ἔτσι δικαιολογεῖ τήν ἀγόγγυστη ὑπομονή καί ἡρεμία του. Ἐν τούτοις μέ ἰδιαίτερη εὐφυΐα, σεβασμό καί εὐθύνη γιά τή διατήρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας προβάλλει τόν ἀντίλογό του, ἐλέγχοντας τόν κατήγορό του γιά τήν εἰσπήδηση καί ἀντικανονική παρέμβασή του σέ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινούπολης, ὅπως ἡ ἐκλογή του³⁵ καί ἡ ἀποδοχή καί ὑπόθαψη τῶν ἀποδημούντων ἀτάκτως ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀντιφρονούντων κληρικῶν καί εἰσχωρησάντων στήν παπική ἐκκλησία, διότι ἀντικείμενο τῆς διαφωνίας δέν ἦταν τό προσωπικό του ζήτημα ἀλλά ἡ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας³⁶.

Ἀπό τήν πλευρά τοῦ Νικολάου διακρίνεται ἡ προσπάθεια νά ἐπιβάλοι τίς διεκδικήσεις ἐπί τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας καί τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ γιά τήν ἐπανυπαγωγή τους ὑπό τή δικαιοδοσία τοῦ παπικοῦ θρόνου, ἀπ' ὅπου τίς ἀπέσπασε ὁ Λέων Γ' τό 732 / 3 καί τίς ἔθεσε ὑπό τή δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης³⁷, τίς ἀξιώσεις ἐπί τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινούπολης, ἀλλά καί νά δικαιολογήσει τίς παρεμβάσεις σέ ἐκκλησιαστικά θέματα τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας. Θρασεῖα καταγράφεται καί ἡ δρᾶση τῶν φράγκων ἱεραποστόλων μέ τήν ἐπιβολή τῶν λατινικῶν ἐθίμων, τῆς λατινικῆς γλώσσας καί τῆς δοξασίας τοῦ *filioque* στοῦς νεοφύτους χριστιανούς Βούλγαρους³⁸.

³³ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 288. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 117-120. Πρβλ. ΦΩΤΙΟΣ. *Φωτίου Ὁμιλία 18*. Στό ΛΑΟΥΡΔΑΣ, *Φωτίου Ὁμιλία*, σ. 177¹⁶⁻²².

³⁴ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 288. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 120¹⁷³⁻¹⁷⁷. Πρβλ. ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. *Οἰκουμενική διάσταση καί διαχρονική σημασία τῆς Ὁρθόδοξης κατὰ τόν ἱερό Φώτιο*. Ἀθήνα 1996, σσ. 15-17 (βλ. καί στό *Ἐκκλησία*, τεύχ. 73, 1996, σσ. 171, 172, 202-204, 250, 251, 322-324, 365-368). ΦΕΙΔΑΣ, Ἡ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, σ. 458.

³⁵ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 125²⁵⁻⁴⁰.

³⁶ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 137⁴⁴⁷⁻⁴⁶⁶, 138⁴⁶⁷⁻⁴⁸⁰.

³⁷ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, σ. 258. BECK, *Ἱστορία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας Α'*, σσ. 210-211. ΦΕΙΔΑΣ, Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, σσ. 142-145.

³⁸ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 42-47. Ὁ Φώτιος ἀναφέρει τά λατινικά ἔθιμα, πού ἐπέβαλαν οἱ Φράγκοι ἱεραπόστολοι, δηλαδή τή νηστεία τοῦ Σαββάτου, τήν κατάλυση γάλακτος, τυροῦ καί τῶν παρομοίων τήν πρώτη ἐβδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τήν ὑποχρεωτική ἀγαμία τοῦ κλήρου, τή διάζευξη τῶν ἐγγάμων πρεσβυτέρων καί τήν τέλεση τοῦ χρίσματος μόνο ἀπό ἐπίσκοπο. Βλ. σχετικά HAUGH, *Photius and the Carolingians*, σσ. 93-99. ΛΙΑΛΙΟΥ, Δέσπω. Σχόλια ἐπί τῆς Ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς τοῦ Ἁγ. Φωτίου „Πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους“. Στό

Η τακτική τής Ρώμης συνδέεται με τις ιστορικοπολιτικές συνθήκες στη Δύση. Η σταδιακή έλευση των Φράγκων από τον 5ο αιώνα προσδιόρισε τη φυσιογνωμία της, επεξέτεινε τον διαφαινόμενο ατομισμό και την ένδοστρέφειά της, πού είχε κληρονομήσει από την αρχαία Ρώμη και όφειλόταν στην αποκοπή από την υπόλοιπη εκκλησία και απομόνωσή της μετά τη μεταφορά τής πρωτεύουσας τής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Τοιουτοτρόπως έπισυνέβη ή απώλεια τής δογματικής και εκκλησιαστικής της ισορροπίας³⁹. Η φραγκική πολιτική θεωρία του ολοκληρωτισμού του Καρόλου του Μεγάλου επέβαλε την ανάγκη δημιουργίας του φραγκικού κράτους, πού θά ήγειτο τής χριστιανικής οικουμένης. Ο επίσκοπος Ρώμης τό 800 μ.Χ. έσπευσε τον αυτοκράτορα τής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του Γερμανικού έθνους, τό όποιο διεκδικούσε και τή μοναδικότητα ως προς τή γνησιότητα στην πίστη, με αποτέλεσμα νά καταβάλλεται κάθε προσπάθεια διάσχυσης τής Ανατολής ως αίρετικής. Ο πάπας Ρώμης ως πνευματικός ήγέτης τής παπικής εκκλησίας, αφού συμάχησε με τους Φράγκους, στους όποιους και υπέκυψε, εκείνη τήν ιστορική στιγμή υιοθέτησε τις αξιώσεις του φράγκου ήγεμόνα και έρειδόμενος κατά τά άλλα σε χαλκευμένα κείμενα πού στρέφονταν έναντίον τής πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντίου και τής εκκλησιαστικής ευταξίας, τις «Ψευδο-Ισιδώρειες διατάξεις» συλλογή πού περιείχε και τήν «Ψευδο-Κωνσταντίνεια δωρεά», επιζητούσε τήν αναγνώρισή του από τήν Ανατολή ως τής ανώτατης έγκόσμιας έξουσίας έφ' όλης τής γής⁴⁰. Οί πολιτικοί, συνεπώς, στόχοι των Φράγκων ένώθησαν με τις διοικητικές φιλοδοξίες των παπών σε μία κοινή αντιπαράθεση προς τήν Ανατολή. Η φραγκική, επίσης, θεολογία έπηρέασε και τελικώς υιοθετήθηκε από τήν παπική εκκλησία. Και έτσι εκκινά ή διάσταση, αφού άπωλέσθηκε ή αντίληψη τής ένιαίας χριστιανικής αυτοκρατορίας με έδρα τήν Κωνσταντινούπολη, αλλά και ή διαμάχη Ανατολής και Δύσης για τήν καινή δοξασία του filioque, πού εισήγαγε ή παπική εκκλησία, διότι τό ζήτημα τής διάστασης πλέον από πολιτικό κατέστη θεολογικό, δογματικό⁴¹.

Αξιοσημείωτο είναι τό ότι μέσα από τή στάση και τήν τακτική των δύο πλευρών φαίνεται ή διαφορά του έλληνικού από τό ρωμαϊκό πνεύμα, ή διαφορετική παράδοση πού ακολούθησαν και βέβαια προβάλλεται και ή μεταξύ τους διάφορη εκκλησιολογία.

Οί καινοτομίες και οι διαφορές τής δυτικής εκκλησίας, τις όποιες καλείται νά αντιμετώπισει ο Φώτιος, όδηγοΰσαν σε άμφισβήτηση τήν έγκυρότητα τής διδασκαλίας τής ανατολικής

ΦΟΥΓΙΑΣ, *Εκκλησία και Θεολογία*, σσ. 290-291. ΛΙΑΛΙΟΥ, Δέσπω. Παράδοση και ανανέωση κατά τον Άγιο Φώτιο. Στο *Θεολογία*, τόμ. 84, 2013, τεϋχ. 1, σσ. 7-15.

³⁹ ΦΩΤΙΟΣ. *Φωτίου Όμιλαιο, Εισαγωγή*. Στο ΛΑΟΥΡΔΑΣ, *Φωτίου Όμιλαιο*, σ. 18. Πρβλ. ΦΟΥΓΙΑΣ, Μεθόδιος. *Τό έλληνικό υπόβαθρο του Χριστιανισμού*. Αθήναι 1992, σ. 252.

⁴⁰ ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ, Ίωάννης. *Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελι*. Θεσσαλονίκη 2002. DESEILLE, Πλακίδια. *Ανατολική και Δυτική Χριστιανοσύνη*. Αθήνα 2004, σσ. 29-31. ΜΕΓΕΝΤΟΡΦ, Ίωάννης. *Η Όρθόδοξη Εκκλησία*. Αθήνα 2010, σσ. 74-83· όπου ο συγγραφέας σημειώνει ότι από τον 8ο αι. ή πορεία τής παποσύνης στιγματίζεται από τις σχέσεις της με τή νέα Καρολίνα Αυτοκρατορία. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ό ιερός Φώτιος και τό Σχίσμα, σ. 27.

⁴¹ ΔΟΣΙΘΕΟΣ. Τόμος Χαράς. Εισαγωγή. Στο ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Δοσιθέου Πατριάρχου Ιεροσολύμων Τόμος Χαράς*, σσ. 18-20, 43-45. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Χρυσόστομος. *Τό πρωτεϊον του επισκόπου Ρώμης*. Αθήναι 1930, σσ. 127έξ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοί ιεράρχαι*, σσ. 20-24. ΦΩΤΙΟΣ. *Φωτίου Όμιλαιο, Εισαγωγή*. Στο ΛΑΟΥΡΔΑΣ, *Φωτίου Όμιλαιο*, σσ. 4-5. ΜΕΓΕΝΤΟΡΦ, *Η Όρθόδοξη Εκκλησία*, σσ. 74-81. ΦΕΙΔΑΣ, *Οικουμενική διάσταση*, σσ. 14-15· όπου σημειώνει ότι «Οί Φράγκοι είχαν λόγους νά αξιοποιήσουν στην ανατολική τους πολιτική τή δυτικοκεντρική αυτή παπική θεωρία για τήν έρμηνεία τής προελεύσεως και τής νόμιμης διαχειρίσεως των δύο θεοωρήτων έξουσιών στον χριστιανικό κόσμο, ήτοι τή βασιλική και τήν ιερατική έξουσία» συμπληρώνοντας, μάλιστα, ότι αυτές έντάχθηκαν έπίσημα στο Κανονικό Δίκαιο τής Δυτικής Εκκλησίας κατά τον ΙΒ' αιώνα (Codex Gratiani). ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. *Θεμελιώδεις προϋποθέσεις έπίσημου Θεολογικού διαλόγου*. Στο ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου*, σ. 116. ΖΗΣΗΣ, Τό μεγαλειό και ή προσφορά του Μεγάλου Φωτίου, σ. 172.

Ἐκκλησίας καὶ τῆ σωτηρία τῶν πιστῶν της⁴². Μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ filioque⁴³ ἔθεταν σέ κίνδυνο τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὴν ἰσορροπία ὀλοκλήρου τῆς Ἁγίας Τριάδας⁴⁴. Ἀνέτρεπαν τὴ δογματικὴ ὑπόδομή τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας μὲ προεκτάσεις διασάλευσης τῆς ἐνότητας τῆς χριστιανικῆς κοινωρίας καὶ μὲ σωτηριολογικὲς βέβαια συνέπειες γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὅργη, πού συνοδεύεται ἀπὸ θρήνο, καταλαμβάνει τὸν πατριάρχη⁴⁵ γιὰ τὴν ἀδελφὴ Ἐκκλησία τῆς Δύσης, ἡ ὁποία ἀντινομοθετεῖ⁴⁶, διασπείρει τὴ διαφωνία γιὰ τὴν ἐνυπόστατη καὶ ἀναλλοίωτη ἀλήθεια⁴⁷, καὶ τὸ σημαντικότερο δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι στὴν προσπάθειά της νὰ ἐδραιώσει τίς καινοτομίες μηχανοραφεῖ ἐναντίον τῆς σωτηρίας της⁴⁸. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Φώτιος παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι τὸ filioque ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὸ στὴν πόλη τῆς Ρώμης, ὑπογραμμίζοντας τὴ φανερὴ ἐκεῖ ἐμφάνισή του καὶ κυκλοφορία του τὴν περίοδο ἐκεῖνη⁴⁹.

Ἡ ἀπόρριψη, ἐπίσης, ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων τελεσθέντων ἀπὸ τοὺς ἀνατολικούς μυστηρίων δημιουργήσε ἐπιπλέον σύγχυση καὶ προβλήματα⁵⁰. Τὸ πρωτεῖο, τέλος, τοῦ πάπα εἶχε σοβαρὲς ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες, ἔθετε σέ κίνδυνο τὰ ἐκκλησιολογικὰ θεμέλια τοῦ Χριστιανισμοῦ,

⁴² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Μέγας Φώτιος, σσ. 71έξ.

⁴³ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολὴ 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σ. 43¹⁰⁶⁻¹⁰⁷. «Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ γε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες».

⁴⁴ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολὴ 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 43¹⁰⁸⁻¹⁰⁹, 44¹¹⁰⁻¹³⁸, 45¹³⁹⁻¹⁶⁸, 46¹⁶⁹⁻¹⁹⁹. ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 96. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 389C. Πρβλ. καὶ στ. 292BC.

⁴⁵ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 13. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 292C-293A.

⁴⁶ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 23. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 304B· «ἀντινομοθετοῦντα εἰσάγεις ἑαυτὸν».

⁴⁷ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 20. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 300B· «πῶς οὐχὶ τὴν σὴν ἔκθεσμον διαφωνίαν τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἀναλλοιώτου κατασκευάζων ἀληθείας οὐχ ἑάλως δίκην ὀφείλων;».

⁴⁸ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 30. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 312B· «Ἄρ' ἔτι τολμήσεις συκοφαντίας καὶ ψεῦδη κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ μηχανορραφεῖν σωτηρίας;». Πρβλ. καὶ στ. 329C.

⁴⁹ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 87. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 376B· «ἡ νῦν ἀνέδην αἴρεσις παρῆρσιαζομένη ὑπὸ τοῖς ὁδοῦσι τηλικαῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν λαλουμένην». Ὁ πατριάρχης προσδιορίζει χρονικὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς δοξασίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπαριθμεῖ τοὺς πρό τοῦ Νικολάου Α' πάπες πού ὁμολογοῦσαν τὸ ὀρθὸ δόγμα. Σημειώνουμε ὅτι ὁ ΓΟΝΗΣ, ἡ δραστηριότητα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, σ. 385, λέγει ὅτι ὁ Φώτιος πιθανόν νὰ ἀναφέρεται σέ προσθήκη στὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς νεοφώτιστους καὶ ὄχι σέ προσθήκη στό Σύμβολο, δεδομένου ὅτι στὴν ἐπιστολὴ του, βλ. ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολὴ 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σ. 43¹⁰³⁻¹⁰⁷, ἀναφέρει «καὶ τὸ ἱερό καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφισμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχύν, νόθους λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτους λόγους καὶ θράσους ὑπερβολὴ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν (ὡ τῶν τοῦ ποιηροῦ μηχανημάτων), τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ γε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες». Ὡστόσο ὁ πατριάρχης στὴ μεταγενέστερη χρονικὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἀκυληίας, βλ. ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ, ἀδελφῶ καὶ συλλειτουργῶ, τῶ θαυμασιωτάτῳ καὶ περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ μητροπολίτῃ Ἀκυληίας, Ἐπιστολὴ 291. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 140⁴⁴⁻⁴⁸, ἀναφέρει «ὡς τινες τῶν ἀνά τὴν Δύσιν τὸ θεῖόν τε καὶ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παρεισάγουσι».

⁵⁰ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολὴ 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 42⁸⁰-43⁸¹. «καὶ τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοῖ οὐ πεφρίκασιν».

ἀνέτρεπε τήν κανονική τάξη πού καθορίσθηκε ἀπό τίς Οἰκουμενικές Συνόδους καί τήν ἀνεξαρτησία τῶν πατριαρχικῶν θρόνων⁵¹.

Ἡ Δύση εὐρίσκεται, γιά τόν Φώτιο, σέ σύγχυση λόγῳ τῆς ἀδυναμίας της, σέ ἀντίθεση μέ τήν Ἀνατολή, νά ἀντιληφθεῖ τή σαφῆ διάκριση μεταξύ ἐθῶν ἐκκλησιαστικῶν καί δογμάτων τῆς πίστεως, γεγονός πού ἀντιμετώπισε ὁ Φώτιος στή Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (879 – 880)⁵².

Στήν παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως προβάλλεται στό ἔργο τοῦ Φωτίου, τόν ἀκραϊφή κανόνα τῆς πίστεως ἀποτελοῦν ἡ Γραφή, οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τῶν αὐθεντικῶν ἐκφραστῶν τῆς παράδοσής της⁵³. Ὁ Φώτιος τονίζει ὅτι πρέπει νά τηροῦνται τά θεσπισμένα καί παραδεδομένα ἀπό οἰκουμενικές ἢ ὁμόφωνες συνόδους, τά ὁποῖα ἀποκλείουν κάθε νεωτεριστική προαίρεση, ὑποδεικνύοντας καί πάλι τήν ἀσφαλῆ βάση γιά κάθε ἀπόφαση καί πράξη. Λέγει ὅτι ἡ μικρά τῶν παραδοθέντων ἀθέτηση ἐπιτρέπει καί ὀλοκλήρου τοῦ δόγματος τήν καταφρόνηση⁵⁴. Ἀναφερόμενος, μάλιστα, στό *flisioque* ἐρωτᾷ «τίς οὐ κλείσει τά ὦτα πρὸς τήν ὑπερβολήν τῆς βλασφημίας ταύτης; αὕτη κατά τῶν εὐαγγελίων ἴσταται, πρὸς τὰς ἀγίας ἀπομάχεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καί ἀγίους παραγράφεται πατέρας, τόν μέγαν Ἀθανάσιον, τόν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τήν βασιλείον τῆς ἐκκλησίας στολήν, τόν μέγαν Βασίλειον, τό χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τό τῆς σοφίας πέλαγος, τόν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. καί τί λέγω τόν δεῖνα ἢ τόν δεῖνα; κατά πάντων ὁμοῦ τῶν ἀγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καί αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν ἢ βλάσφημος αὕτη καί θεομάχος φωνή ἐξοπλίζεται»⁵⁵. Ἀντίθετα, διευκρινίζει, ὅτι τό νά νομοθετεῖ κανεῖς, χωρὶς νά ἔχει παραλάβει καί χωρὶς νά ὑπάρχει ἀνάγκη, ἀποτελεῖ περίσσειμα «νεωτεροποιοῦ διανοίας

⁵¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης*, σ. 147. Πρβλ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Δύο βυζαντινοὶ ἱεράρχαι*, σ. 47. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ Μέγας Φώτιος*, σ. 70.

⁵² Βλ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Τὰ δογματικά καί συμβολικά μνημεῖα*, σ. 271. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ Μέγας Φώτιος*, σ. 73.

⁵³ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 40¹⁶⁻¹⁷, 43⁸⁸⁻⁸⁹. Βλ. καί ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ καί συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, Ἐπιστολή 288. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 118¹¹⁷⁻¹²⁵, 119¹²⁶⁻¹⁶⁰, 120¹⁶¹⁻¹⁶⁶. ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ, ἀδελφῷ καί συλλειτουργῷ, τῷ θαυμασιωτάτῳ καί περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καί μητροπολίτῃ Ἀκυληῖας, Ἐπιστολή 291. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 150³⁵⁴⁻³⁵⁶. ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 5- 95. Στό MINGE, *PG 102*, σσ. 284AB-285AB, 389AB. Πρβλ. HAUGH, *Photius and the Carolingians*, σσ. 133-137. ΛΙΑΛΙΟΥ, Σχόλια ἐπὶ τῆς Ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, σσ. 289-290. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ Μέγας Φώτιος*, σ. 71. ΦΕΙΔΑΣ, *Ἡ εὐθὴνη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας*, σσ. 458-460.

⁵⁴ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σ. 42⁶⁸⁻⁶⁹. Βλ. καί ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ καί συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 130²⁰⁰⁻²⁰⁵, ὅπου μάλιστα ἐπισημαίνει ὅτι «πάντας φυλάττειν ἐπάναγκες, καί πρὸ γε τῶν ἄλλων τὰ περὶ πίστεως, ἔνθα καί τό παρεγκλίναί μικρόν ἀμαρτεῖν ἐστὶν ἀμαρτίαν τήν πρὸς θάνατον». ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ περιφανεστάτῳ καί περιβλέπτῳ ἡγαπημένῳ ἐν Κυρίῳ πνευματικῷ υἱῷ Μιχαῖλ τῷ ἐκ Θεοῦ ἄρχοντι Βουλγαρίας, Ἐπιστολή 1. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 3⁵⁵⁻⁵⁸, 18⁵³⁰⁻⁵³³. Πρβλ. ΛΙΑΛΙΟΥ, Σχόλια ἐπὶ τῆς Ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, σσ. 287-289. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Εὐάγγελος. Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεὺς τοῦ γνησίου Ὁρθοδόξου Πνεύματος*. Στό *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σ. 35. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, *Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς ἐκκλησιαστικός*, σ. 161.

⁵⁵ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σ. 45¹⁵¹⁻¹⁵⁹.

καί ρεμβομένης»⁵⁶ καί ἐνέχει τόν κίνδυνο τῆς ἀποσύνδεσης ἀπό τό ἐκκλησιαστικό σῶμα, στό ὁποῖο γιά νά ἐπανέλθει πρέπει νά ἀπαλλαγεῖ «τῆς σχισματικῆς σηπεδόνας»⁵⁷.

Σέ ἀντίθεση, μάλιστα, μέ τήν αὐθεντία τοῦ πάπα πού προέβαλε ἡ παπική Ἐκκλησία, ἐπισημαίνεται ἀπό τόν Φώτιο ὅτι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἄνθρωποι δέν εἶναι ἀλάνθαστοι, κάποιοι μάλιστα ἐλέγχθηκαν γιά θέσεις τους, οἱ ὁποῖες δέν ἔγιναν ἀποδεκτές ἀπό τήν Ἐκκλησία⁵⁸. Συμπληρώνει, μάλιστα, ὅτι ὅσα διατυπώθηκαν ἀτομικά ἀπό κάποιον ἀπό τούς πατέρες ἢ ἀπό τοπική σύνοδο, ἐάν δέν γίνουν ἀπό ὄλους ἀποδεκτά, αὐτό δέν ἀποτελεῖ κίνδυνο γιά τούς πιστούς καί ἐπιπλέον παράδοση τῆς ἐκκλησίας δέν ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς τους ἀπό αὐτούς πού τά τηροῦν⁵⁹. Ἀναφερόμενος στό *filioque* ὑπογραμμίζει ὅτι κανένας ἀπό τούς πατέρες δέν ὁμολόγησε καί καμμία οἰκουμενική σύνοδος δέν δογματίσε τέτοιο λόγο⁶⁰. Ἐν τούτοις ὁ κακός ἔρωτας τῆς ἀποστασίας, ὅμως, λέγει χαρακτηριστικά, ἀναγκάζει τούς Λατίνους νά προσκομίζονται τούς πατέρες, ὅπως τόν Ἀμβρόσιο, τόν Αὐγουστῖνο, τόν Ἰερώνυμο, ὡς ὑπερασπιστές διαστρέφοντας τόν λόγο τους ἢ ἐρειδόμενοι σέ κάποιες θέσεις τους, πού, ὅμως, ἡ Ἐκκλησία δέν ἀποδέχθηκε⁶¹. Δέν ἀναγνωρίζουν, μάλιστα, καί τήν Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδο, τήν οἰκουμενικότητα τῆς ὁποίας ὑπερασπίζεται μέ σειρά ἐπιχειρημάτων⁶².

Ἡ διαφορετική πολιτική φιλοσοφία ἀλλά καί ἡ διάφορη ἐκκλησιολογία μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης ἐκτίθεται μέ σαφήνεια στήν ἐπιστολή τοῦ πατριάρχη πρὸς τόν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Βόρη⁶³. Αποτυπώνεται στὸν τρόπο τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης τους στή Βουλγαρία καί Μοραβία. Ὁ σχολαστικισμός τῆς Δύσης ὀρίζει τήν ἐπιβολή τῆς λατινικῆς γλώσσας, τῶν λατινικῶν ἐθίμων,

⁵⁶ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 129¹⁷³⁻¹⁷⁷ καί σ. 135³⁷⁴⁻³⁷⁵, ὅπου ὁ πατριάρχης διευκρινίζει, μάλιστα, ὅτι κάθε εἶδους καινοτομία προέρχεται ἀπό «τό τῆς γνώμης ἡρρωστηκός καί ἀστήρικτος».

⁵⁷ ΦΩΤΙΟΣ. Ἀθανασίω μοναχῶ καί ἡσυχάζοντι, Ἐπιστολή 20. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σ. 71³⁻⁴.

⁵⁸ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ θεοφιλεστάτω, ὀσιωτάτω, ἱερωτάτω ἀρχιερεῖ, ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, τῶ θαυμασιωτάτω καί περιωνύμω ἀρχιεπισκόπῳ καί μητροπολίτῃ Ἀκυληίας, Ἐπιστολή 291. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σσ. 148³⁰⁵⁻³¹⁰-149³¹¹⁻³²⁰. Βλ. καί ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 67· 70. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 348AB, 352A. Πρβλ. ΖΗΣΗΣ, Θεόδωρος. *Ἐπόμενοι τοῖς θείοις Πατράσι. Ἀρχές καί κριτήρια τῆς Πατερικῆς Θεολογίας*. Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 56-59. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Μέγας Φώτιος, σ. 73. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεὺς, σ. 34. Πρβλ. HAUGH, *Photius and the Carolingians*, σ. 137.

⁵⁹ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τά πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῶ καί συλλειτουργῶ, Νικολάω πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 130²⁰⁵⁻²⁰⁸.

⁶⁰ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 5. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 284AB-285AB. Πρβλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗΣ, Κωνσταντῖνος. Ἀναφορά εἰς τήν Πνευματολογία. Στό *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σ. 127.

⁶¹ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 67· 70· 75. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 345ABC, 352AC, 356BC.

⁶² ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τούς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 52³⁴⁹⁻³⁷⁷-53³⁷⁸⁻³⁸⁷. Πρβλ. ΓΙΕΒΤΙΤΣ, Ἅγιες Οἰκουμενικές Σύνοδοι, σ. 20. Ὁ DVORNIK, *The Photian Schism*, σ. 596, ἐπισημαίνει ὅτι μετὰ τήν ἐπικύρωση τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπὸ τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινούπολης τοῦ 879 – 880 στή Ῥώμη ἀριθμοῦν ἐπτὰ Οἰκουμενικές Συνόδους.

⁶³ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ περιφανεστάτω καί περιβλέπτῳ ἡγαπημένῳ ἐν Κυρίῳ πνευματικῶ νιῶ Μιχαήλ τῷ ἐκ Θεοῦ ἄρχοντι Βουλγαρίας, Ἐπιστολή 1. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia I*, σσ. 2-39. Βλ. σχετ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολή πρὸς Μιχαήλ ἄρχοντα Βουλγαρίας. Στό *Ἐποπτεία*, Φεβρουάριος 1992, σσ. 127-177. ΦΕΙΔΑΣ, Βλάσιος. Ὁ πατριάρχης Φώτιος καί τό κήρυγμα τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Ἰρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 477-482. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ, Χρήστος. Ὁ Φώτιος στή ρωσική

των καινών δοξασιών στους νεοφύτους. Ἐνώ ὁ Φώτιος σέβεται τὰ ἔθιμα καί τήν ἄγραφη γλώσσα τους, οἱ ἀδελφοί Κύριλλος καί Μεθόδιος τὰ παραδίδουν γραπτῶς καί τὰ ἐντάσσουν στή λατρεία τῶν νεοφύτων χριστιανῶν, ἀκολουθώντας πιστά ἀφ' ἑνός τήν οἰκουμενική καί πολιτιστική πολιτική τοῦ Βυζαντίου καί ἀφ' ἑτέρου τήν παράδοση μέ τίς φιλελεύθερες ἀντιλήψεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας⁶⁴.

Στήν ἐπιστολογραφία τοῦ πατριάρχη, ὅπως καί στή *Μυσταγωγία*, καταγράφεται ἔντονα ἡ διαφοροποίηση τῆς στάσης του ἔναντι τῆς Δύσης, ὅταν οἱ ἀποσταλέντες ἀντικανονικῶς στή Βουλγαρία Φράγκοι ἱεραπόστολοι, «ἄνδρες δυσσεβεῖς καί ἀποτρόπαιοι, ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες», οἱ ὅποιοι, ὅπως ἐπισημαίνει, «τῆς γάρ ἐσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα», εἰσήγαγαν λατινικά ἔθιμα ἀντίθετα μέ τούς κανόνες, πού ἀφοροῦσαν σέ θέματα, ὅπως νηστεία, χρίσμα, ἀγαμία τοῦ κλήρου. Ἡ πολεμική καί ἀντιρρητική διάθεση τοῦ Φωτίου προέρχεται ἀπό τό ἀτόπημα τῆς παραχάραξης τοῦ συμβόλου τῆς πίστες ἀπό τούς Φράγκους μέ τήν προσθήκη τοῦ *filioque* καί τήν προσπάθεια ἀποδοχῆς αὐτοῦ τοῦ βλάσφημου καί θεομάχου, ὅπως τόν ὀνομάζει, λόγου ἀπό τούς Βούλγαρους. Φρίκη καί βαθῆς πόνος τόν κατακλύζει, ὅμοιος μέ αὐτόν πού αἰσθάνονται οἱ γονεῖς, ὅταν μπροστά στά μάτια τους ἐρπετά καί θηρία κατασπαράσσουν τὰ παιδιά τους, μπροστά στόν κίνδυνο τό νεοπαγές στήν εὐσέβεια ἔθνος τῶν Βουλγάρων νά ἀποσπασθεῖ ἀπό τὰ ὀρθά δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως⁶⁵.

Ὁ πατριάρχης προβάλλει ὡς ἄλλη μία αἰτία τῆς διάστασης μέ τή Δύση τή διαφορά γλώσσας⁶⁶. Ἡ λατινική γλώσσα κατά τήν ἀνάπτυξη τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων, λόγω τῆς ἑνδειᾶς της σέ νοήματα καί τῆς ἀδυναμίας της νά προσαρμοσθεῖ μέ τό πλάτος τῆς ἑλληνικῆς καί νά κατανοήσῃ τό νόημά της, δέν συνέθεσε λόγο καθαρό καί ἀκριβῆ στή διερμηνεία τῆς σκέψης μέ ἀποτέλεσμα

παράδοση καί γραμματεία. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 581-583.

⁶⁴ ΦΩΤΙΟΣ. Τῶ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ καί συλλειτουργῷ, Νικολάῳ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἐπιστολή 290. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphiloichia III*, σσ. 131²⁴¹⁻²⁴⁴, 132²⁷¹⁻²⁷⁴. Πρβλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἐπιδιώξεις τῆς ἀποστολῆς Κυρίλλου, σ. 13. ΧΡΗΣΤΟΥ, Φώτιος ὁ Μέγας: Παιδεία, σσ. 508, 509. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ἰωάννης. Ὁ πατριάρχης Φώτιος καί ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στούς Σλάβους. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 490-491. ΠΙΟΥΛΤΣΗΣ, Βασίλειος. Ἡ διανθρώπινη ἐπικοινωνία κατά τόν Μέγα Φώτιο. Στό ΖΗΣΗΣ, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου*, σσ. 401-404. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ χρήση τοῦ Φωτίου στή διαμάχη γιά τήν Οὐνία, σσ. 448, 449. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σ. 432. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεῦς, σ. 36. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Εὐάγγελος. Τό ἀνθρωπιστικόν καί πολιτιστικόν ιδεῶδες τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Στό ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σ. 137.

⁶⁵ ΦΩΤΙΟΣ. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τούς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἐπιστολή 2. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphiloichia I*, σσ. 42⁵⁶⁻⁶⁴, 47²⁰⁵⁻²⁰⁷⁻²¹⁹⁻²²⁴. ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ, ἀδελφῷ καί συλλειτουργῷ, τῷ θαυμασιωτάτῳ καί περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καί μητροπολίτῃ Ἀκυλῆας, Ἐπιστολή 291. Στό LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphiloichia III*, σ. 140⁴⁴⁻⁴⁸. ΦΩΤΙΟΣ. Ἀπό τῆς ὑπερορίας πρὸς τούς ἐπισκόπους, Ἐπιστολή 174. Στό LAOURDAS, Basileios – WESTERINK, Leendert Gerrit (ἐκδ.). *Photii Patriarchae Constantinopolitani. Epistulae et Amphiloichia II*. Leipzig 1984, σσ. 52¹⁰⁸⁻¹¹², 53¹⁵⁹⁻¹⁶⁷. Πρβλ. ΖΥΜΑΡΙΣ, Philip. Neoplatonism, the Filioque and Photio's Mystagogy. Στό *Greek Orthodox Theological Review*, τόμ. 46, 2001, τεύχ. 3-4, σ. 351. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεῦς, σ. 38. ΓΟΝΗΣ, Ὁ Φώτιος καί οἱ ἱεραπόστολοι, σ. 286. ΦΕΙΔΑΣ, Ἡ εὐθὴνη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, σ. 455.

⁶⁶ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 54· 55. Στό MINGE, *PG 102*, στ. 332B, 333A, ὅπου μεταξύ τῶν αἰτιῶν τῆς διάστασης μεταξύ ἀνατολικῆς καί δυτικῆς Ἐκκλησίας, πού κατονομάζει, ἀναφέρει καί τή διαφορά τῆς γλώσσας. «τόν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καί γνώμης καί γλώττης συμπλακέντα σοι βρόγγχον κἄν ὄψε γοῦν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖναι, ἀλλ' οὖν δίκαιος ἦσθα παραιτεῖσθαι καί ζητεῖν τόν διὰ τῆς ἀγχόνης ὄλεθρον ὅπως γένοιτό σοι διαφυγεῖν».

νά προξενεί ύπόνοια έτεροθρησκείας. Πρός έπίρρωση ό Φώτιος αναφέρει περιπτώσεις παπών, όπως του πάπα Λέοντος, πού για τόν λόγο αυτό όρισαν τό Σύμβολο τής Πίστης νά έκφωνείται στην έλληνική⁶⁷.

Στή διερμηνεία τής σκέψης τών πατέρων για τή διατύπωση του όρθου δόγματος οί Λατίνοι διαφέρουν και στον τρόπο πρόσληψης τής έλληνικής φιλοσοφίας. Στή θεολογική σκέψη του Φωτίου σημαντική είναι ή συμβολή τής φιλοσοφίας. Ό πατριάρχης, μέ τήν κλασσική παιδεία πού έχει και κατά τήν παράδοση τών Έλλήνων πατέρων τής Άνατολικής Έκκλησίας, προβαίνει στη χρήση τής έλληνικής φιλοσοφικής σκέψης και όρολογίας, ύπεισέρχεται στο βαθύτερο νόημά τους, χωρίς νά νοθεύσει τό περιεχόμενο του χριστιανικού λόγου και τίς χρησιμοποιεί προς όφελος τής χριστιανικής παιδείας⁶⁸. Ένώ ή Δύση πού συναντά τόν Άριστοτέλη τόν 9ο αιώνα, έκπλησεται. Έφαρμόζει τήν αναφομοιωτή άριστοτελική σκέψη στη θεολογία, τήν όποία μετατρέπει σε λογικό αύστηρο σύστημα άληθειών⁶⁹. Άξιο παρατηρήσεως είναι ότι ή σχολαστική αυτή στόφα τής δυτικής θεολογίας, όπως αναφέρουν άκόμη και δυτικοί θεολόγοι, έγινε ή μήτρα τής διδασκαλίας του filioque, του πρωτείου, αλλά και τό θεμέλιο τής κοσμικής έξουσίας τών παπών, πού όδήγησε τήν παπική έκκλησία στη «βαβυλώνεια αίχμαλωσία» τόν 14ο αιώνα και στην Μεταρρύθμιση τόν 16ο αιώνα.

Ό άνθρωπισμός του Φωτίου, πού προβάλλουν οί μελετητές του πατριάρχου, δέν έχει καμία σχέση μέ τόν άνθρωποκεντρικό ούμανισμό τής Δύσης, πού εξέλιξη του υπήρξε ό άθεος Εύρωπαϊκός Διαφωτισμός⁷⁰. Για τόν Φώτιο στον όρο «άνθρωπισμός», πού είναι ό διάλογος μέ τήν έλληνική παιδεία, ή πρόσληψη και ή θέση της στη ζωή του ανθρώπου, έντάσσεται και ή παρουσία του Θεού στη ζωή του ανθρώπου. Συνδέεται ή έλληνική παιδεία μέ τήν Έκκλησία, ή θύραθεν μέ τή θεία σοφία. Δέν παρατηρείται διαλεκτική μεταξύ θεολογίας και έλληνικής φιλοσοφίας, διότι ό πατριάρχης άκολουθεί τήν έλληνορθόδοξη παράδοση, όπου ή άρμονική σύνθεση φιλοσοφίας και θεολογίας καθόρισε τά μεταξύ τους άκριβή όρια⁷¹. Στή θεολογία του δέν άπουσιάζουν οί αναφορές στην έλληνική φιλοσοφία, ποίηση και μυθολογία, οί μεγάλοι φιλόσοφοι, οί κλασσικοί συγγραφείς, οί ρήτορες, τά έργα τών όποιών προκαλούν ως μνημεία λόγου και πολιτισμού τόν θαυμασμό του Φωτίου για τό ύφος και τήν τεχνική τους και του παρέχουν όρολογία και πληροφορίες. Ό πατριάρχης ύποδεικνύει πολλές φορές στα έργα του τή γλώσσα και τό ύφος αυτών τών συγγραφέων, αλλά άπέναντι στις ιδέες τους στέκει μέ κριτική διάθεση και τίς

⁶⁷ ΦΩΤΙΟΣ. Λόγος περί τής του Άγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας 87. Στο MINGE, *PG 102*, στ. 376Α- «επειπερ τό ιερόν τών Πατέρων ήμών μάθημα πολλάκις ή Λατινίς φθεγγομένη διά τό τής φωνής ένδεές τε και τῷ πλάτει τής Έλληνίδος μή συνεπεκτείνεσθαι ού καθαρως ούδ' ειλκρινως ούδέ περί πόδα τούς λόγους ήμοζε τῷ νοήματι και πολλοίς παρείχε περί τήν πίστιν έτεροθρησκείας ύπόληψιν τών όνομάτων ή στενοχωρία μή έξαρκοῦσα διερμηνεύειν τής διανοίας τήν άκριβειαν». ΦΩΤΙΟΣ. Τῷ θεοφιλεστάτῳ, όσιωτάτῳ, ιερωτάτῳ άρχιερεί, αδελφῷ και συλλειτουργῷ, τῷ θαυμασιωτάτῳ και περιωνύμῳ άρχιεπισκόπῳ και μητροπολίτῃ Άκυληίας, Έπιστολή 291. Στο LAOURDAS – WESTERINK, *Photii Epistulae et Amphilochia III*, σ. 141⁷⁵⁻⁸⁰.

⁶⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί τής έπιστημονικής δράσεως*, σσ. 11-12. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Φώτιος. Ό Α' Οίκουμενικός Πατριάρχης, σ. 29. ΤΑΤΑΚΗΣ, Βασίλειος. Φώτιος, ό μεγάλος άνθρωπιστής. Στο *Μελετήματα Χριστιανικής Φιλοσοφίας*. Άθήνα 1981², σσ. 105, 119-120. ΦΟΥΓΙΑΣ, Μεθόδιος. Εισαγωγή εις τόν Μέγαν Φώτιον. Στο ΦΟΥΓΙΑΣ, *Έκκλησία και Θεολογία*, σσ. 52-58. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ό ιερός Φώτιος και τό Σχίσμα, σ. 28.

⁶⁹ ΖΗΣΗΣ, Θεόδωρος. *Θεολόγοι τής Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 90, 91, 133. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Ιστορία τής Φιλοσοφίας*, σ. 433.

⁷⁰ ΖΗΣΗΣ, Τό μεγαλειό και ή προσφορά του Μεγάλου Φωτίου, σ. 180.

⁷¹ ΤΑΤΑΚΗΣ, Βασίλειος. *Η βυζαντινή φιλοσοφία*. Άθήνα 1977, σ. 132. ΦΟΥΓΙΑΣ, *Τό έλληνικό ύπόβαθρο*, σ. 199. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗΣ, *Θεία και ανθρώπινη σοφία*, σ. 99. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Ιστορία τής Φιλοσοφίας*, σσ. 433, 434. ΖΗΣΗΣ, Θεόδωρος. Ήταν ό Μέγας Φώτιος άνθρωπιστής; Στο *Θεοδορμία*, τόμ. 9, 2007, τεύχ. 1, σσ. 20, 21.

καταδικάζει, διότι, όπως επισημαίνει, δεν προσφέρουν καμμία βοήθεια στην ψυχή του ανθρώπου, αντιπαρατάσσοντας και αναδεικνύοντας συνάμα την ανωτερότητα των χριστιανικών αληθειών⁷². Όσον αφορά δε στη συμβολή του Φωτίου στη βυζαντινή φιλοσοφία οφείλουμε να αναφέρουμε ότι έρειδόμενος στη μεταφυσική της χριστιανικής διδασκαλίας αποστασιοποιείται από την πλατωνική και την αριστοτελική θέση· προτάσσει το πρόσωπο (προσωποκρατία) έναντι της ουσίας (ουσιοκρατία) και του άτομου (ατομοκρατία), την άξια του συγκεκριμένου ανθρώπινου προσώπου έναντι της γενικής ανθρώπινης φύσης⁷³.

Ο Μέγας Φώτιος εξαιρείται για την πολυμάθειά του και χρεώνεται την άνθηση των γραμμάτων τον 9ο αιώνα. Το έργο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καταγράφεται πλούσιο και εξαιρετικής ποιότητας· συνέγραψε τη Βιβλιοθήκη, Κανονικές Διατάξεις, Λειτουργικά έργα, τὰ Ἀμφιλόχεια, τὴ Μυσταγωγία, πού αποτέλεσε τὸν σταθμό για τὴν Πνευματολογία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, Ὀμιλίες καὶ πλῆθος Ἐπιστολῶν. Ἡ πολύπλευρη δραστηριότητά του ὡς πατριάρχου καὶ ποιμένος, ἢ συμβολή του στήν τέχνη μέ τὴν εικονογράφηση τῶν ναῶν, τὸ μεγαλειῶδες ιεραποστολικό ἔργο πού συνέλαβε μέ τούς ἀδελφούς Κύριλλο, τόν Κωνσταντῖνο τόν Φιλόσοφο τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἔχει τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Nitra⁷⁴, καὶ Μεθόδιο, εἶναι καταφανές ὅτι δέν προσιδιάζουν μέ τὴν εἰκόνα τοῦ Φωτίου ὡς φιλόδοξο πατριάρχη, ὑπευθύνου γιά τὸ σχίσμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, μάλιστα, νά ἐπισημάνω ὅτι στήν ἀντίσταση τοῦ Φωτίου στήν κρίσιμη ἐκείνη ἱστορική στιγμή γιά τὸ μέλλον τῆς οἰκουμένης οφείλουμε σήμερα Ἕλληνες καὶ Σλοβάκοι τὴ χριστιανική καὶ ἐθνική μας ταυτότητα, πού ἀπειλοῦνταν μέ τὴν ἀλλοίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικοῦ φρονήματος.

SUMMARY: EAST AND WEST IN THE WORK OF PHOTIOS THE GREAT, PATRIARCH OF CONSTANTINOPLE. In this survey we present the personality of Photios the Great, a man who prevented the schism between Eastern and Western Church in the 9th century. The deeper causes that led to the increasing dissension between East and West and finally to the schism in 1054 are analyzed by means of the source material found in the work of the patriarch.

The unstable conditions in Byzantium, due to the differences between the ecclesiastical and political powers, the conservatives and the progressives, and the immediate ordination and election of Photios to the throne of Patriarch of Constantinople gave the pope of Rome

⁷² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως*, σσ. 34, 35. ΦΩΤΙΟΣ. *Φωτίου Ὀμιλίες. Εἰσαγωγή*. Στὸ ΛΑΟΥΡΔΑΣ, *Φωτίου Ὀμιλίες*, σσ. 13-15. ΤΑΤΑΚΗΣ, Φώτιος ὁ μέγας ἀνθρωπιστής, σσ. 102-142. ΣΙΑΣΟΣ, Λάμπρος. Θεολογικές ἀπορίες φιλοσοφούντων στίς ἐπιστολές Φωτίου. Στὸ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (ἐκδ.). *Μέγας Φώτιος, Πρακτικά ΙΕ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου 14 - 17 Νοεμβρίου 1994*. Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 525-535. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗΣ, *Θεία καὶ ἀνθρώπινη σοφία*, σσ. 99, 100.

⁷³ ΜΠΕΓΖΟΣ, Μάριος. Ἡ συμβολή τοῦ Φωτίου στή φιλοσοφία. Στὸ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Μέγας Φώτιος, Πρακτικά ΙΕ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου*, σσ. 333-336, ὅπου ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ὅτι ὁ Φώτιος ἀρνεῖται τὴν ἀρχαιοελληνική οὐσιοκρατία καὶ ἀποφεύγει τὴ νομιναλιστικὴ ἀτομοκρατία, συνδέει, ἀκόμη, τὰ «καθόλου» μέ τίς «ὑποστάσεις», πού στή βυζαντινὴ μεταφυσικὴ νοοῦνται τὰ «πρόσωπα». Πρβλ. ΤΑΤΑΚΗΣ, *Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία*, σσ. 133-135. ΤΑΤΑΚΗΣ, Φώτιος ὁ μέγας ἀνθρωπιστής, σσ. 125-134. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Λίνος. Τὸ πρόβλημα τῶν γενικῶν ἐνοιῶν καὶ ὁ ἐννοιολογικὸς ρεαλισμὸς τῶν βυζαντινῶν. Στὸ *Φιλοσοφία*, τόμ. 8-9, 1978 - 1979, σσ. 326, 327. ΖΥΜΑΡΗΣ, *Ἡ ἱστορική, δογματικὴ καὶ κανονικὴ σπουδαιότητα*, σσ. 19-31. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, Νικόλαος. *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς Φιλοσοφίας, Μέτὰ τὸν Πλάτωνα*. Θεσσαλονίκη 2001, σ. 299.

⁷⁴ ΖΟΖΟΥΛΑΚ, Ján. Historical milestones of Byzantine Philosophy. In *Filozofia*, vol. 70, 2015, no. 9, σσ. 785-787.

Nicholas I the chance to make his claims over ecclesiastical issues. His non-canonical interventions with the Throne of Constantinople (legitimacy of Photios' election) and also with territories of its domain, along with the missionaries who imposed Latin customs, the Latin language in services, with the mission of the patriarchate of Constantinople in Bulgaria and Moravia at the same time, and finally with the doctrine of "filioque" forced the moderate Photios to expostulate with him and act in the interest of the earlier Christianized fold. In years 879 – 880, the Synod of Constantinople puts an end to the interventions of popes, their territorial claims, the pretension for imposing of the Papal supremacy and prevented the imminent schism between East and West.

Soultana D. Lamprou ThDr.
Aristotle University of Thessaloniki
Faculty of Theology
Department of Holy Scripture and Patristics
Faculty of Theology – School of Pastoral and Social Theology
54124 Thessaloniki
Greece
slabrou@past.auth.gr